अगस्त्यो मैत्रावरुणिः।अमृणसूर्याः (विषघ्नोपनिषद्)। अनुष्टुप्, १०-१२ महापङ्क्तिः, १३ महाबृहती।

कङ्कतो न कङ्कतोऽथो सतीनकङ्कतः। द्वाविति प्लुषी इति न्य१दृष्टा अलिप्सत॥ १.१९१.०१

कङ्कतः- अल्पविषाणि। अथो- अपि च। सतीनकङ्कतः- उदकसंबन्धीनि। न कङ्कतः- महाविषाणि। द्वाविति प्लुषी इति- प्लोषणे। न्यदृष्टाः- नितरामदर्शनानि। अलिप्सत- मां लिम्पन्ति। विषाणि अत्यन्तविषयभोगरतय इत्याध्यात्मिके ॥१॥

अदृष्टान्हन्त्यायत्यथो हन्ति परायती। अथो अवघ्नती हन्त्यथो पिनष्टि पिंषती॥ १.१९१.०२

आयती- ओषधिरन्तिके सती। अदृष्टान्- अदृश्यमानान्। हन्ति- रसेन नाशयति। अथो- अपि च। परायती- दूरे सती। वातेन हन्ति। अथो। अवघ्नती- अवहन्यमाना सती। हन्ति। अथो। पिंषति- पिष्यमाणा। पिनष्टि- चूर्णीकरोति। ओषधिः सात्त्विकभौमभोगश्चित्तसमाधानदो दैवप्रतीकोऽत्यन्तरत्याख्यविषनिवारकः ॥२॥

शरासः कुशरासो दर्भासः सैर्या उत।

मौञ्जा अदृष्टा बैरिणाः सर्वे साकं न्यलिप्सत॥ १.१९१.०३

शरासः। कुशरासः। दर्भासः। सैर्याः- तटाकादिप्रान्तोद्भवाः। उत- अपि च। मौञ्जाः। वैरिणाः- वीरणप्रकाराः। अदृष्टाः- अदर्शनं प्राप्ताश्च। सर्वे- सर्वे तृणविशेषाः। साकम्- मिलित्वा। नि- नितराम्। अलिप्सत- लिम्पन्ति। अयं सर्वो भौमभोगप्रतीकः। अत्यन्तभौमभोगरतिर्मां लिम्पति ॥३॥

नि गावो गोष्ठे असदन्नि मृगासो अविक्षत।

नि केतवो जनानां न्य१दृष्टा अलिप्सत॥ १.१९१.०४

नि- नितराम्। अदृष्टाः- अदृश्यमानाः। अलिप्सत- लिम्पन्ति। तदपनोदनाय। गावः- चित्किरणाः। गोष्ठे- तदुपलब्धिस्थाने। नि असदन्- निषीदन्ति। मृगासः- गौराः। अन्वेषणवेदनप्रतीकाः। अविक्षत- निविष्टाः। जनानां। केतवः- प्रज्ञाः। नि- नितरां बोधिताः ॥४॥

एत उ त्ये प्रत्यदृश्रन्प्रदोषं तस्करा इव। अदृष्टा विश्वदृष्टाः प्रतिबुद्धा अभूतन॥ १.१९१.०५

प्रदोषम्- रात्रौ। तस्करा इव- चोरा इव। त्ये एते- त इमे। प्रत्यदृश्यन्- दृश्यन्ते। तस्मात्। अदृष्टाः- हे अदृश्यमानाः चित्ते अन्तर्हिताः। विश्वदृष्टाः- हे विश्वहिताय दृष्टा भावनाः। प्रतिबुद्धाः- प्रबोधिताः। अभूतन- भवत ॥५॥

द्यौर्वः पिता पृथिवी माता सोमो भ्रातादितिः स्वसा।

अदृष्टा विश्वदृष्टास्तिष्ठतेलयता सु कम्॥ १.१९१.०६

वः- युष्माकम्। पिता- जनकः। द्यौः- आकाशः। पृथिवी- भूमिः। माता- जननी। सोमः- रसाधिदेवता। भ्राता- सोदरः। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। स्वसा- भगिनी। अदितिपृथिव्योः पृथक्कथने आध्यात्मिकाधिभौतिकौ भावौ पार्थक्येनार्थत्त्वेन ग्रहीतव्यौ द्यावाक्षामा पृथिवी अन्तरिक्षमित्यादिषु यथा। अदृष्टाः विश्वदृष्टाः। तिष्ठत- अत्र गतिनिवृत्ता भवत। सु- सुष्ठु। कम्- आनन्दम्। इलयत- गमयत ॥६॥

ये अंस्या ये अङ्ग्याः सूचीका ये प्रकङ्कताः।

अदृष्टाः किं चनेह वः सर्वे साकं नि जस्यत॥ १.१९१.०७

ये। अंस्याः- स्कन्धगाः। ये। अङ्ग्याः- अन्याङ्गेषु च स्थिताः। सूचीकाः- सूचीसदृशाः। ये। प्रकङ्कताः। वः- युष्मासु। किं चन- ये केचन। इह- अत्र। अदृष्टाः- अदर्शनं गताः। सर्वे। साकम्- मिलित्वा। नि जस्यत- नितरां मुञ्चत ॥७॥

उत्पुरस्तात्सूर्य एति विश्वदृष्टो अदृष्टहा। अदृष्टान्सर्वाञ्जम्भयन्सर्वाश्च यातुधान्यः॥ १.१९१.०८

विश्वदृष्टः- सर्वेषां दर्शनं गतः। अदृष्टहा- सूक्ष्मविषाणां बाधकः। सूर्य आत्मप्रतीकः। अदृष्टान्- अदृश्यमानान्। सर्वान्। सर्वाश्च। यातुधान्यः- यातनाधारिणीः। जम्भयन्- नाशयन्। पुरस्तात्- प्रत्यक्षतः। सूर्यः- सविता। उदेति ॥८॥

उदपप्तदसौ सूर्यः पुरु विश्वानि जूर्वन्। आदित्यः पर्वतेभ्यो विश्वदृष्टो अदृष्टहा॥ १.१९१.०९

असौ- सः। सूर्यः। आदित्यः- अखण्डप्रकृतिजः। पर्वतेभ्यः- गिरिभ्यः। विश्वदृष्टः- सर्वैर्दृष्टः। अदृष्टहा- अदृष्टविषबाधकः। पुरु- प्रभूतान्। विश्वानि- सर्वान् विषान्। जूर्वन्- हिंसन्। उदपप्तत्- उदेति। विषयरत्याख्यविषबाधक आत्मसूर्यः जडशरीर एव उदेतीति भावः पर्वतस्य जडप्रतीकत्वात् ॥९॥

सूर्ये विषमा सजामि दृतिं सुरावतो गृहे। सो चिन्नु न मराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा मधुला चकार॥ १.१९१.१०

सूर्ये- सवितरि। विषम्। आ सजामि- आसक्तं करोमि। दृतिम्- मेघम्। सुरावतः- उदकवतो वरुणस्य। गृहे- सद्मनि समुद्रे। स्वाग्निहोत्रेणासक्तं करोमि। अग्निहोत्रेण मेघानां समुद्राज्जलधारणं

वृष्टिश्च। सः- सूर्यः। न मराति- न म्रियते। नो- न। वयम्। मराम- म्रियामहै। हरिष्ठाः- आकर्षणशक्तिभूतप्राणप्रतीकाश्ववाहनः सूर्यः। अस्य- एतस्य विषस्य। आरे- दूरे। योजनम्- प्रापणं चकार। त्वा- त्वाम्। मधु- माधुर्यपूर्णाम्। मधुला- माधुर्यदाम्। चकार- अकरोत्॥१०॥

इयत्तिका शकुन्तिका सका जघास ते विषम्।

सो चिन्नु न मराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा मधुला चकार॥ १.१९१.११

इयत्तिका- अल्पप्रमाणा सूक्ष्मेत्यर्थः। शकुन्तिका- शकुनस्त्री। सका- सा। ते- तव। विषम्। जघास- अभक्षयत्। शकुन्तिकः पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः। मुमुक्षा अत्यन्तरत्याख्यविषं निवारयति॥११॥

त्रिः सप्त विष्पुलिङ्गका विषस्य पुष्यमक्षन्।

ताश्चिन्नु न मरन्ति नो वयं मरामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा मधुला चकार॥ १.१९१.१२

अग्नेः ताः त्रिः सप्त विष्पुलिङ्गकाः। विषस्य पुष्यम्- विषपुष्टिम्। अक्षन्- अदन्ति॥ १२॥

नवानां नवतीनां विषस्य रोपुषीणाम्। सर्वासामग्रभं नामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा मधुला चकार॥ १.१९१.१३

नवानां नवतीनाम्- प्रभूतानाम्। विषस्य रोपुषीणाम्- विषघ्नीनाम्। सर्वासाम्- सर्वशक्तीनाम्। नाम- मन्त्रम्। अग्रभम्- गृह्णामि॥१३॥

त्रिः सप्त मयूर्यः सप्त स्वसारो अग्रुवः। तास्ते विषं वि जभ्रिर उदकं कुम्भिनीरिव॥ १.१९१.१४

त्रिः सप्त मयूर्यः- प्रभूतशिखिन्यः। विषयविषजीर्णकर्यो भावना इत्याध्यात्मिके स्युः। सप्त स्वसारः- स्वतः सरणशीलाः सप्तलोकस्थमूलशक्तिधाराः। अग्रुवः- नद्यः। नदीनामैतत्। ताः। ते- तव। विषम्। उदकम्- जलम्। कुम्भिनीरिव- कुम्भहस्ता नार्य इव। आध्यात्मिके मूलशक्तिधाराः कुम्भकप्राणायामबलयुतभावना इव। वि- विशेषेण। जभ्रिरे- हरन्ति ॥१४॥

इयत्तकः कुषुम्भकस्तकं भिनद्म्यश्मना। ततो विषं प्र वावृते पराचीरनु संवतः॥ १.१९१.१५

इयत्तकः- अत्यल्पमदृश्यम्। कुषुम्भकः- कुटिलतया विदारकं विषम्। सुम्भति विलिखति। तकम्- तं विषविशेषं विषयुक्तं वा। अश्मना- आयुधेन। भिनद्मि- विदारयामि। ततः- अनन्तरम्। विषम्। पराचीः- परागञ्चनवतीर्दूरगाः। संवतः- संविभक्ता दिशः। अनु। प्र वावृते- निर्गच्छति ॥१५॥

कुषुम्भकस्तदब्रवीद्गिरेः प्रवर्तमानकः। वृश्चिकस्यारसं विषमरसं वृश्चिक ते विषम्॥ १.१९१.१६

गिरेः प्रवर्तमानकः- गिरिजम्। गिरिर्जडप्रतीकः तस्मादुद्भूतम्। कुषुम्भकः- कुटिलतया विदारकं विषम्। तत्- तद्वाक्यम्। अब्रवीत्- उवाच। वृश्चिकस्य- विषजन्तुविशेषस्य बाह्यत आगतस्य। विषम्। अरसम्- विफलं भवति। वृश्चिक- वृश्चिकोपलक्षितबाह्यविषजन्तो। ते- तव। विषम्। अरसम्। अस्मच्छरीरादेवोद्भूतं विषं निर्विषं भवति चेत् बाह्यं विषमप्यरसं भवतीति भावः ॥१६॥